

معالم الدین و ملاذ المجتهدین

کتاب معالم الدین و ملاذ المجتهدین (قسم الاصول)، به معالم الاصول نیز مشهور است و تألیف شیخ جمال الدین حسن بن شیخ زین الدین شهید ثانی بن علی بن احمد عاملی جبعی (متوفای ۱۰۱۱ قمری) می باشد.

فهرست مندرجات

- ۱ - معرفی کتاب
- ۲ - ارزش و اعتبار
- ۳ - ترتیب کتاب
- ۴ - ویژگیها
- ۵ - ضعفها
- ۶ - شروح و حواشی معالم
- ۷ - منابع
- ۸ - تاریخ تألیف و چاپ کتاب
- ۹ - نسخه موجود در برنامه
- ۱۰ - پانویس
- ۱۱ - منبع

معرفی کتاب

کتاب معالم از مشهورترین تصانیف شیخ حسن است که بدین وسیله صاحب معالم شناخته شد و در تاریخ ماندگار گشت. معالم از یک مقدمه و دو قسمت مهم اصول و فقه تشکیل شده بود که به مرور زمان قسمت فقه آن جا شده و قسمت اصولش مورد توجه دانشوران در تدریس قرار گرفته است. صاحب معالم تاریخ فراغت از این اثر مهم را چنین ضبط کرده است: «شب یکشنبه، ربیع الثانی، سال ۹۹۴ هجری». کتاب معالم الدین که کتابی اصولی است، مقدمه کتاب معالم الدین و ملاذ المجتهدین، که کتابی فقهی است، می باشد. این کتاب مشهورترین تألیف و تصنیف شیخ حسن بن شهید ثانی می باشد به طوری که او را به نام صاحب معالم می شناسند. در الذریعة گفته شده، هنگامی که این مقدمه، از کتاب معالم الدین و ملاذ المجتهدین جدا شده، به نام معالم الاصول نامیده شده است. [۱]

ارزش و اعتبار

قبل از معالم الدین، شرح عمیدی بر تهذیب علامه و شرح علامه بر مختصر ابن حاجب و شرح عضدی بر مختصر ابن حاجب در حوزه های علمیه تدریس می شد، ولی پس از تألیف این کتاب، پس از دویست سال تدریس آن در حوزه ها متداول گردیده است. (اعیان الشیعة ج ۱ ص ۱۲۸)

ترتیب کتاب

مؤلف در مقدمه کتاب مباحث آن را اینگونه تقسیم بندی می کند: «و رتبنا کتابنا هذا علی مقدمه و اقسام اربعة». مقدمه، همین کتاب معالم الاصول است که از کتاب معالم الدین و ملاذ المجتهدین جدا شده و قسمتهای چهارگانه مربوط به مباحث فقهی است. مقدمه به دو مقصد تقسیم می شود. مقصد اول بیان فضیلت علم است که از ۳۹ حدیث و آیات زیادی تشکیل شده است. پس از آن، تعریف فقه و موضوع علم فقه آمده است. مقصد دوم شامل نه مطلب و خاتمه است که تا آخر کتاب ادامه دارد و مهمترین مباحث علم اصول در آن بیان می شود. مطلب اول از مقصد دوم شامل مباحث تعریف کلی و جزئی، حقیقت لغوی و حقیقت شرعی، مشترک لفظی و حقیقت و مجاز است و مطلب دوم شامل دو مبحث اوامر و نواهی است. مطلب چهارم مطلق و مقید و مجمل و مبین، مطلب پنجم اجماع، مطلب ششم اخبار، مطلب هفتم نسخ، مطلب هشتم قیاس و استصحاب، مطلب نهم اجتهاد و تقلید و در نهایت خاتمه کتاب بحث تعادل و تراجم می باشد.

ویژگیها

کتاب معالم دارای نقاط مثبت زیادی است که به بعضی از آنان اشاره می شود: در بسیاری از موارد که طرح بحث اصولی ثمره عملی ندارد، مؤلف آن را مطرح نمی کند. به عنوان نمونه در بحث امر به شیء یا اشیاء علی وجه التخییر، نظریه های را از عامه که علامه به صورت طولانی مطرح کرده ذکر کرده و می گوید بحث آن را صحیح نمی داند چون: «فلا فائدة لنا مهمة فی اطالة القول فی توجیبه و رده و لقد احسن المحقق - رحمه الله - حیث قال بعد نقل الخلاف فی هذه المسألة و لیست المسألة کثیرة الفائدة». [۲] و یا ورود در بحث تصویب را صحیح نمی داند و می فرماید: چون امامیه در این مساله اختلافی ندارند «فلا یری فی البحث عن ذلك بعد الحكم بعدم التائیم کثیر طائل، فلا جرم کان ترک الاشتغال بتقریر حججهم علی ما فیها من الاشکال اوفی بمقتضى الحال». [۳]

نکتهٔ دیگر اینکه مؤلف به نظریات مختلف علامه و **شیخ طوسی** احاطهٔ کامل داشته و به کرات به نظریات علامه در مواضع مختلف کتابهایش اشاره می‌کند. مثل «قال السيد المرتضى و جماعة منهم العلامة فی احد قولیه... و منهم العلامة فی تهذیبیه... و قال فی النهاية».^[۴] روان بودن و طراوت عبارتهای کتاب و در عین حال پر معنا و عمیق بودن آنها و خودداری از تعقید و پیچیدگی در عبارتهای از دیگر نقاط مثبت کتاب است. مثلا از کلماتی نظیر «الجواب الجواب، جوابها کجوابها و جوابه مثل جوابه» که دارای هماهنگی خاصی است استفاده می‌کند. از دیگر نکات، توجه به نظریات علمای **اهل تسنن** در کتابهای **سید مرتضی** مثل **الذریعة الی اصول الشریعة و الشافیة** است که با عبارتهایی نظیر «هو قول جماعة من العامة» به نقد و بررسی نظریات آنها می‌پردازد. اصولا **صاحب معالم** در برخورد با نظریات علمای قبل از خود، با احترام برخورد می‌کند و از کلمات فاسد، توهم و نظائر آن استفاده نمی‌کند، بلکه از عبارتهایی نظیر «و ما اختاره السيد فیہ محل تامل» استفاده می‌کند. مطلب دیگر اینکه در بعضی از مباحث که نیاز به تحقیق بیشتری را ضروری می‌داند، مانند مبحث ضد، با عبارت «و علیک بامعان النظر فی هذه المباحث فانی لا اعلم احدا حام حولها» خواننده را به تحقیق بیشتری تشویق می‌کند. صاحب معالم در ذکر نظریات علمای اصولی قبل از خود در ابتدای کتاب به نظریات پدر بزرگوارشان **شهید ثانی** اشاره‌ای ندارد، اما از بحث **عدالت راوی** به نظریات ایشان متعرض می‌شوند و این گونه در عبارتهایشان دیده می‌شود «و ذهب والدی- ره- الی الاكتفاء بالاطلاق فیهما... و هذا هو الاقوی... هو اختیار والدی... هو مختار والدی»^{[۵] [۶]} و نظائر آن.

ضعفها

از نقاط ضعف کتاب اینکه مباحث الفاظ به صورت کامل مطرح نشده و بعدها با نگارش **هدایة المسترشدين** بر معالم، تالیف **محمد تقی اصفهانی** (متوفای ۱۲۴۸ قمری) تا حدودی این ضعف جبران شده است. از طرف دیگر در مباحث **اصول عملیه** نیز دو اصل **برائت** و **احتیاط** به صورت مستقل طرح نشده و **استصحاب** و **تعادل** و **تراجیح** نیز به صورت مختصر مطرح شده‌اند و مثلا مبحث استصحاب را منحصر در استصحاب حال دانسته و در مبحث تعادل و ترجیح نیز بسیاری از مباحث اصلی ذکر نگردیده است. از دیگر نقاط ضعف اینکه معمولا در معالم نام عدهٔ معدودی از اصولیین نظیر **سید مرتضی**، **شیخ طوسی**، **علامه حلی**، **محقق حلی** و **شهید اول** ذکر شده و کتاب، با عنایت به نظریات این بزرگان نگاشته شده است. اما علمای اصولی دیگر با عبارت ناقص، مثبتین، فقال قوم، آخرون، الاولون، جماعة، اکثرون، بعض الاصولیین، مفضلون و نظائر آن بیان شده که در نتیجه خواننده نمی‌تواند به مصادر اصلی مراجعه کند.

شروح و حواشی معالم

حاشیه‌ها و شروح زیادی بر معالم نوشته شده است که برخی از آن‌ها عربی و برخی فارسی، برخی مبسوط و برخی مختصر، برخی مستقل و برخی هامش، برخی لفظی و برخی استدلالی، برخی خطی است و تعدادی هم چاپ شده است. با توجه به زمان زیادی که کتاب **معالم الدین** متن درسی حوزه‌های علمیه بوده و مورد توجه علمای اصولی واقع شده، شروح و حواشی زیادی بر آن نوشته شده است. در **الذریعة** جلد ۶ از صفحهٔ ۲۰۴ تا ۲۱۰ [۷] در حدود ۴۵ حاشیه بر معالم ذکر شده که مهمترین آنها را در اینجا ذکر می‌کنیم: حواشی استاد **وحید بهبهانی**، آقا محمد باقر (متوفای ۱۲۰۶ قمری) بر معالم. در **الذریعة** از قول **میرزا محمد تهرانی** به نقل از **ملا محمد حسین کرهرودی** (متوفای ۱۳۱۴ قمری) که از اجلائی شاگردان **میرزای شیرازی** مشهور بوده است، نقل می‌کند «انه کان یقول ان تدریس الاستاذ الوحید کان فی المعالم حتی درس المعالم عشرين مرة، کان یکتب فی کل مرة حاشیة جدیدة علیه، و قد رایت فی بلدة بروجرد من تلك الحواشی تسع عشرة حاشیة». حاشیة دیگر، حاشیة **سید محمد جواد حسینی**، صاحب **مفتاح الکرامة** (متوفای ۱۲۲۶ قمری) بر مقدمه **واجب** است. همچنین حاشیة آقا **حسین بن جمال الدین خوانساری** (متوفای ۱۰۹۸ قمری) حاشیة **سلطان العلماء سید حسین بن محمد مرعشی املی** (متوفای ۱۰۶۴ قمری) حاشیة **حسام الدین محمد صالح بن احمد مازندرانی** (متوفای ۱۰۸۱ قمری) داماد محمد تقی مجلسی، که در جوانی این حاشیه را نوشته است. حاشیة آقا **عبد الحسین بن آقا محمد باقر وحید بهبهانی** حاشیة **فاضل تونی**، **ملا عبدالله بن محمد بشروی** (متوفای ۱۰۷۱ قمری) حاشیة **سید علی بن محمد طباطبایی حائری صاحب ریاض المسائل** (متوفای ۱۲۳۱ قمری) حاشیة **فرزند صاحب معالم فخر الدین ابو جعفر محمد بن حسن بن زین الدین شهید ثانی** (متوفای ۱۰۳۰ قمری) حاشیة **میرزا محمد بن حسن شیروانی**، **مدق شیروانی** (متوفای ۱۰۹۸ قمری) حاشیة **سید محمد مجاهد بن سید علی صاحب ریاض** (متوفای ۱۲۴۲ قمری) حاشیة منسوب به **سید محمد مهدی بحر العلوم** یا **سید مهدی بن سید علی صاحب ریاض**. از بین حواشی مذکور، حاشیة **ملا محمد صالح مازندرانی** و حاشیة **مدق شیروانی** و حاشیة **سلطان العلماء** همراه با کتاب معالم دارای حواشی چاپ شده است. از مهمترین این حاشیه‌ها می‌توان به حاشیه پسرش **شیخ محمد**، **سلطان العلماء**، **شیخ صالح مازندرانی**، **شیخ مدق شیروانی**، **شیخ محمد تقی اصفهانی**، **شیخ محمد طه نجف**، **سید بحر العلوم**، **شیخ مصطفی اعتمادی** و ... اشاره کرد.^[۸]

منابع

- ۱- **المقنعة و التذکرة باصول الفقه**، تالیف **شیخ مفید**، **محمد بن محمد نعمان حارثی**، استاد **سید مرتضی** و **شیخ طوسی** (متوفای ۴۱۲ قمری)
- ۲- **الذریعة الی اصول الشریعة**، تالیف **سید مرتضی**، **علی بن حسین موسوی** (متوفای ۴۲۶ قمری)
- ۳- **النهاية و عده الاصول**، تالیف **شیخ طوسی**، **ابو جعفر محمد بن حسن** (متوفای ۴۶۰ قمری)
- ۴- **المهذب، المعتمد، الروضة، المعالم، المناهج و شرح جمل العلم و العمل سید مرتضی**، تالیف **ابن براج** (متوفای ۴۸۱ قمری)
- ۵- **غنیة النزوع الی علمی الاصول و الفروع**، تالیف **ابن زهره**، **ابو المکارم حمزه بن ابی المعاسن زهره حلبی** (متوفای ۵۸۵ قمری)
- ۶- **السرائر و مختصر التبیان**، تالیف **فخر الدین محمد بن ادریس عجلی حلی** (متوفای ۵۹۸ قمری)
- ۷- **البهجة لثمره المهجة**، تالیف **سید رضی الدین علی بن طائوس حلی** (متوفای ۶۶۴ قمری)
- ۸- **معارج الاصول، المعتمر، المختصر النافع و شرایع الاسلام**، تالیف **محقق حلی**، **جعفر بن حسن بن یحیی** (متوفای ۶۷۶ قمری)
- ۹- **تهذیب الاصول، شرح الذریعة، مبادئ الوصول و مختلف الشیعة**، تالیف **علامه حلی**، **حسن بن یوسف** (متوفای ۷۲۶ قمری)
- ۱۰- **ایضاح الفوائد** تالیف **فخر المحققین**، **فرزند علامه حلی** محمد بن حسن (متوفای ۷۷۱ قمری)
- ۱۱- **الدروس، ذکری الشیعة و القوائد و الفوائد**، تالیف **شهید اول**، **محمد بن جمال الدین مکی** (متوفای ۷۸۶ قمری)
- ۱۲- **تمهید القواعد، شرح الدرابة و الروضة**، تالیف **شهید ثانی**، **زین الدین بن علی عاملی** (متوفای ۹۶۶ قمری).

تاریخ تالیف و چاپ کتاب

در ابتدای کتاب خطبهٔ با ارزشی در فصیلت **علم** و به خصوص **علم فقه** و **اخلاص نیت** و عمل به آموخته‌ها و تواضع آورده شده که مقدمه‌ای برای ورود به مباحث فقهی است و در کتابهای اصولی متداول این مقدمه دیده نمی‌شود. بنابر آنچه در مقدمه معالم- چاپ جامعهٔ مدرسین- آمده، کتاب در سال ۹۹۴ تدوین و تالیف شده، ولی در اعیان الشیعة تاریخ نوشتن آن را ۱۰۰۱ هجری قمری ذکر کرده است.^[۹] کتاب معالم، که به وسیلهٔ مؤسسهٔ نشر اسلامی وابسته به جامعهٔ مدرسین در **قم**، چاپ شده، از نظر تصحیح و تحقیق کتاب با ارزشی است. این کتاب با نسخه‌های خطی معتبر و با ارزشی مقابله و تحقیق شده، مانند نسخهٔ **کتابخانه ملی ملک آستان قدس رضوی** که تاریخ نگارش آن سال ۱۰۳۴ هجری قمری است و به زمان وفات مؤلف بسیار نزدیک است. البته متداول بودن تدریس این کتاب و چاپ مکرر آن و نسخه‌های خطی متعدد آن، بر درجهٔ اعتماد به صحت این کتاب می‌افزاید.

ناشر: دفتر انتشارات اسلامی
نوبت چاپ: نهم
قطع: وزیری
تعداد جلد: یک جلد
تعداد صفحات مقدمه: ۱۶ صفحه
تعداد صفحات متن: ۲۵۶ صفحه
تعداد صفحات فهرست: ۸ صفحه

پانویس

۱. ↑ الذریعة إلى تصانیف الشیعة، آقا بزرگ طهرانی، ج ۲۱، ص ۱۹۸
۲. ↑ معالم الدین وملاذ المجتهدین، الشیخ السعید جمال الدین الحسن نجل الشهید الثانی، ج ۱، ص ۷۲
۳. ↑ معالم الدین وملاذ المجتهدین، الشیخ السعید جمال الدین الحسن نجل الشهید الثانی، ج ۱، ص ۲۲۲
۴. ↑ معالم الدین وملاذ المجتهدین، الشیخ السعید جمال الدین الحسن نجل الشهید الثانی، ج ۱، ص ۹۲
۵. ↑ معالم الدین وملاذ المجتهدین، الشیخ السعید جمال الدین الحسن نجل الشهید الثانی، ج ۱، ص ۲۰۷
۶. ↑ معالم الدین وملاذ المجتهدین، الشیخ السعید جمال الدین الحسن نجل الشهید الثانی، ج ۱، ص ۲۱۲
۷. ↑ الذریعة الی تصانیف الشیعة، آقا بزرگ طهرانی، ج ۶، ص ۲۰۴-۲۱۰
۸. ↑ مقدمه معالم، ص ۶۱ و ۶۲.
۹. ↑ اعیان الشیعة ج ۵ ص ۶.

منبع

نرم افزار جامع فقه اهل بیت، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور).
سایت اندیشه قم.